

ЛІНГВОМЕНТАЛЬНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНИ В ПОЕТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ В. С. БОЙКА

THE LINGUISTIC IMAGE OF UKRAINE IN THE POETIC PARADIGM V. S. BOYKO

Черненко О.І.,

orcid.org/0000-0001-7241-5879

доктор філософії,

доцент кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

У статті описується концепт УКРАЇНА як духовна цінність будь-якої особи. Рідна країна, рідний край – місце, де вона народилася, зробила перші кроки, де жили її батьки. Енциклопедична інформація про Україну передбачає розуміння її як країни, що розташована на сході Європи, населення якої становлять українці та офіційна мова якої – українська. Зазначимо, що концептуальний простір поняття *Україна* є значно ширшим за енциклопедичні трактування. У реаліях сучасного світу Україна постає найсмівливішою й незламною країною. Питання збереження територіальної цілісності, мирного життя й спокійного існування українського народу є найбільш актуальним на цей час. У поетичному доробку Віктора Бойка УКРАЇНА як духовна цінність посідає особливе місце. Вона є для автора не просто європейською державою, а рідною землею, місцем, де поет народився й виріс, де минали його дитячі роки, де він будував життя. Для майстра слова Україна не просто ціннісний постулат, вона символ душевної рівноваги, рідного куточку, де тепло й затишно, де батьківська хата, де пахне хлібом і спогадами про світлі ранки, теплі вечори в родинному колі, красу рідного краю. У статті постає образ України, як символ ціннісно-особистісного існування суспільства, вираження моральних й етичних принципів української нації в цілому. Образ України представлений трьома категоріями ядрових компонентів і є основою для виокремлення смислових наповнень з творчого доробку В. Бойка. Завдяки цим структурним елементам можна зробити глибокий компонентний аналіз поезій митця, де майстерно виписані й характерні особливості, й ментальні інтенції, і звичаї, а також патріотична свідомість українського народу. Культурні надбання й здобутки, а також проблеми, що порушені автором у віршах, є ознакою зрілого й конструктивно-розвиненого суспільства, швидкої інтеграції й вирішення складних завдань сьогодення.

Ключові слова: Україна, рідний край, українська мова, батьки, земля.

The article describes the concept of UKRAINE as a spiritual value of any person. Native country, native land – the place where she was born, took her first steps, where her parents lived. Encyclopedic information about Ukraine involves understanding it as a country located in the east of Europe, whose population is Ukrainians and whose official language is Ukrainian. Note that the conceptual space of the concept of Ukraine is much wider than encyclopedic interpretations. In the realities of the modern world, Ukraine appears as the most courageous and indomitable country. The issue of preserving the territorial integrity, peaceful life and peaceful existence of the Ukrainian people is the most urgent at this time. In the poetic works of Viktor Boyko, UKRAINE occupies a special place as a moral value. For the author, it is not just a European state, but his native land, the place where the poet was born and grew up, where his childhood years passed, where he built his life. For the master of words, Ukraine is not just a valuable postulate, it is a symbol of mental balance, a native corner, where it is warm and cozy, where the parental house smells of bread and memories of bright mornings, warm evenings in the family circle, the beauty of the native land. The article presents the image of Ukraine as a symbol of the value-personal existence of society, an expression of the moral and ethical principles of the Ukrainian nation as a whole. The image of Ukraine is represented by three categories of core components and is the basis for distinguishing semantic fillings from V. Boyko's creative output. Thanks to these structural elements, it is possible to make a deep component analysis of the artist's poetry, where characteristic features, mental intentions, and customs, as well as the patriotic consciousness of the Ukrainian people, are skillfully written out. Cultural assets and achievements, as well as the problems raised by the author in the poems, are a sign of a mature and constructively developed society, rapid integration and solving of complex problems today.

Key words: Ukraine, native land, Ukrainian language, parents, land.

Постановка проблеми. Концепт *УКРАЇНА*, окрім свого узуального семантико-когнітивного компонента *країна, держава*, може реалізувати й низку інших конститuentів. Наприклад, у роботі І. В. Хоменської визначено такі складники: «*країна*» (адміністративно-територіальний устрій; етнічний склад; географічне положення, клімат; територія тощо); «*держава*» (форма управління, влада, політична культура, ідеологія, незалежність тощо); «*Україна – народ*» (українці та сукупність етносів; соціальний сегмент – народ тощо); «*Україна – культура*» (атрибути культури

та її представники, які є прямими асоціатами концепту, а також надають йому додаткових характеристик, адже є гіперпосиланням на творчість діячів і відповідно на їхні ідеї тощо); «*Україна – церква*» (один із центрів християнської віри; країна, у якій сконцентровано значну кількість релігійних центрів різних віросповідань); «*рідна земля, край*» (у словниковому значенні те саме, що країна, батьківщина, вітчизна тощо)» [24; с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які спрямовували вектори своїх досліджень на аналіз мовного вираження

концепту **УКРАЇНА**, слід додатково назвати О. А. Павлушенко, яка вивчала експлікацію концепту **УКРАЇНА**, дослідивши художню картину світу Т. Г. Шевченка та В. С. Стуса задля того, щоб краще усвідомити світоглядні позиції митців, відшукати в їхніх поетичних ідіостилях спільні емоційно-психологічні складники; О. А. Мороз, яка проаналізувала концепт **УКРАЇНА** як компонент лінгвальної картини світу носія української ментальності, автор дисертації зосереджує увагу на проблематиці походження хороніма, а також вивчає світоглядні позиції українців у синхронічному та діахронічному аспектах; Т. Б. Мудраченко звернула увагу на функціонування концепту **УКРАЇНА** в англійському газетному дискурсі; а Т. В. Пономаренко присвятила свою роботу дослідженню мовних виразників концепту в лексикографічному, етимологічному й семантичному аспектах. Як зазначено в статті О. П. Прищепи, А. А. Плечко та О. В. Свисюк, «концепт **УКРАЇНА** в українців є ментальним конструктором і належить до етнокультурних констант. Він так чи так визначає світовідчуття українців, їх національний характер і спосіб мислення. Оскільки будь-який концепт є одиницею ментального рівня, то в концепті **УКРАЇНА** поєднано індивідуальне й колективне підсвідоме, а в сукупності вони формують національне самовизначення й мотивацію патріотичних почувань людини» [21; с. 110].

Постановка завдання. Для В. С. Бойка Україна належить до одних із найбільш важливих цінностей. Про це свідчить не тільки значний поетичний доробок, написаний саме українською мовою, але й громадянська позиція майстра слова, який завжди виступав за суверенну, незалежну Україну, якому не байдужа доля рідного краю. Він значну увагу приділяв фольклорно-етнографічній діяльності, за його редакцією було видано два випуски «Пісень Слобідської України», видано матеріали етнографічної експедиції «Муравський шлях». Поет також є людиною, яка дбає про патріотичне виховання молоді, він опікується школярами, проводить для них творчі зустрічі з різними українськими мистецькими колективами.

Виклад основного матеріалу. У поетичній картині світу В. С. Бойка концепт **УКРАЇНА** найчастіше вербально словами *Україна, держава, батьківщина, Вітчизна, країна, український, національний*, а також низкою онімів: антропонімами, гідронімами, топонімами. До інших засобів експлікації аналізованого концепту варто зараховувати флоронайменування, лексеми на позначення назв елементів одягу, страв, предметів побуту, персонажів слов'янської міфології, танців, що фор-

мують узагальнений образ України та виступають прямими асоціатами досліджуваного концепту.

Ядровим компонентом є усвідомлення **України** як *рідної країни*. При такому розумінні письменник використовує різноманітні оніми та назви птахів, квітів, комах, що постають традиційними символами України. Одним з важливих для В. С. Бойка художньо-семантичних наповнень є смисл *Україна – рідний край*.

Культурно зумовленими варто вважати такі смисли, як *Україна – сакральна сила*, адже люди здавна вірили, що рідна земля здатна підтримати та сповнити силою; а персоніфіковані образи рідної країни зумовлюють функціонування художньо-семантичного наповнення *Україна – жива істота*.

Для митця доволі актуальними є важливі проблеми сьогодення, тому серед індивідуально-авторських художньо-семантичних наповнень функціують такі, як *Україна – утрата національної ідентичності, Україна – екологія, Україна – історичне минуле, Україна – свобода, воля*.

Отже, розпочнемо з ядрових компонентів.

Україна – рідна країна. Вербалізацію зазначеного художньо-семантичного наповнення письменник здійснює словами *Вітчизна, держава, країна, земля*, сполучаючи їх з присвійними займенниками: «*Я на своїй землі*» [Назовсім, с. 221], «*Й навряд чи вдасться в вишиванці Насі / домівку мати на своїй землі*» [Обличчям до багаття, с. 241], «*Та й вміло ж нас ненавидіти вчили / найбільш ту землю, що своєю звалась*» [Назовсім, с. 206], «*Два кроки усього від Золотих воріт / до сили і премудрості Софії. / Та ще земля моя. / Та небо угорі*» [Битий шлях, с. 68], «*Та лишаюсь на місці, втікати ж бо годі / й дорікати комусь за Вітчизну свою*» [Назовсім, с. 88] або просто зазначаючи важливі для країни події: «*Держави ювілей – ото ж якраз / для тостів і промов майдани й вуха. / І мечеться чиновницька ікра – / хто має чути, краще хай не слуха*» [Суголося, с. 34] у поетичному контексті наголошує, що добре людині тільки на рідній землі: «*Батьківщина там, де добре, – / в когось є й на це причина... / Недосяжний заступ обрій. / Добре там, де Батьківщина!*» [Забіліли сніги, с. 67]. В останньому з наведених мікроконтекстів автор апелює до поетичного синтаксису, використовуючи хіазм задля того, щоб підкреслити важливість Батьківщини для кожної особи.

Також наявні слова *Україна* та опоетизований варіант *Вкраїна*: «*З тополі найвищої видно ж Росію, / а що вже Вкраїну, так ту й поготів*» [Зазимки, с. 32], «*Над Україною небо чисте*» [Назовсім, с. 94].

Любов до України зумовлює виникнення метафори з імпліцитним образом вогню, що виражений дієсловом *горіти*, задля увиразнення сили почуття: «*Я плачу, коли чую крик чайний / звідкільсь із-понад плавнів Сиваша. / Не помстою, любов'ю до України / горить душа. Горить моя душа*» [Планида, с. 16]. Митець актуалізує любов до держави за допомогою мовного образу вогню, проте виражає це опосередковано, використовуючи дієслівну метафору. А. В. Трофімова у дисертації зазначає, що «за допомогою метафори вогню можна передавати практично будь-які емоції, почуття чи стани (як позитивні, так і негативні). Безумовно, емоційно-почуттєва сфера належить до так званого “внутрішнього” світу людини, до якого зараховують також свідомість, розум і те, що називають “душею”» [134; с. 110]. У поетичному мовомисленні вибудовується порівняння любові до України з вогнем, що зумовлює усвідомлення того, наскільки сильною є любов ліричного героя до рідної землі. У цьому ж мікроконтексті поет майстерно послуговується аллюзією на добу чумакування, що досягається сполучуваністю слів *крик чайний* та *плавні*. З одного боку, чайку можна розглядати як символ свободи, польоту, а з іншого, оскільки крик цього птаха не дуже приємний, у ньому можна почути якийсь надрич чи навіть плач. В українській лінгвоментальності це також символізує тугу, материнський плач за загиблими. Гідронім *Сиваш* є своєрідним маркером доби, про яку йдеться, адже саме туди їздили чумаки за сіллю, багато з них додому не поверталися.

Концепт **УКРАЇНА** також вербалізовано низкою онімів, при чому В. С. Бойко намагається увиразнити за допомогою кожної власної назви характерну рису місцевості. Наприклад, коли мова йде про Київ, автор зазначає, що це місто є зосередженням наукової думки України. У мові поезій таку інтенцію виражено дієслівною метафорою *науки позичати*: «*До Києва науки позичати / дорога не далека й не близька... / Там президент. / Там гетьман. / Там Хрещатик, / Там сумнозвісна бронзова рука*» [Суголосся, с. 19]. Далі майстер слова перераховує об'єкти, наявні в столиці. На те, що Київ є давнім містом, указує персоніфікований образ, створений сполучуваністю оказіонального прислівника *прадавньо* з епітетом *сивий*: «*Та ще в мені прадавньо сивий Київ, / Я йшов до нього упродовж віків, / а він мужнів і виростав, і вищав*» [Битий шлях, с. 68].

Описуючи Опішню, В. С. Бойко використовує метафоричну порівняльну конструкцію: «*Опішнянські баби / Коло шляху – мов глечики*» [Яв, с. 142]. Інформацію про відпочинок у Криму

передано за допомогою епітета *літній*, а також персоніфікованих образів місяця та ярмарку: «*Ще літній Коктебель, / і місяць глипа зверху, / і ярмарок тебе в заложники бере*» [Назовсім, с. 216]. Є в художній площині В. С. Бойка згадки про Канів, Бахмут, Ялту, Карпати: «*Повно в Карпатах афин, / десть там вікно моє*» [Назовсім, с. 90], «*І вчуєш, може, свист арканів, / і пожалієш заметіль, / Що відступа кудись на Канів, / і не вертається звідтіль*» [Яв, с. 12], «*Та хто сказав, що дарма! / До чумаків – на Бахмут*» [Назовсім, с. 165], «*Зустріч з Лесею Українкою на вулиці Літкенса в Ялті*» [Обличчям до багаття, с. 22].

Гідроніми здебільшого виконують денотативну функцію, даючи змогу реципієнтові зрозуміти, про яку місцевість ідеться, слугуючи експлікантами концепту **УКРАЇНА**: «*Я все бреду без підшов / з-за Лопані чи з-за Дунаю*» [Назовсім, с. 112], «*Тут Нетеча – не Почайна. В ній хрестилися не всі*» [Назовсім, с. 155], «*Та хвилі на Дінци, давно вже скреслім, звикають до вже не зимових луків!*» [Петрові батоги, с. 119], «*Біля річечки біля Лопані. Між торішніми ожередами*» [Забіліли сніги, с. 139], «*А під кригою Лопань все “хлюп” та “хлюп”, / ніби хоче дізнатись, тобі я люб?*» [Забіліли сніги, с. 147].

Тож автор використовує денотативні особливості онімів, що пов'язані з найменуванням, наданням місцевості індивідуальності, одиничності, а також і конотативні властивості, бо вони роблять онім більш забарвленим та активно впливають на реципієнта.

У поетичному мовленні концепт **УКРАЇНА** також вербалізується завдяки назвам традиційних птахів і рослин. С. Я. Єрмоленко зазначає: «У поезіях про Україну актуалізується лексика, що належить до кількох лексико-семантичних груп. Це, зокрема, слова, що в поетичних текстах репрезентують типовий український простір із характерними номінаціями живої природи – рослин, птахів, комах, наприклад: *садок, діброва, волошки, маки, калина, барвінок, явір, яворина, смерека, верби, вишня, жасмин, тополя, тернина, береза, сосни, полин, чорнобривці, лобода, рута-м'ята, кукіль, плакун, любисток, конвалії; лебеді, лелеки, журавлі, солов'ї, сова, чайка, птиця-чайка, чаєчка-небога, жайвір, сокіл, круки, гуси, ластівка, бджілка*» [3, с. 22].

У мовотворчості В. С. Бойка наявні назви птахів: *лелеки, журавлі, солов'ї, дятли, півні, чайки, зозулі, лебеді, жайвори*: «*Ви бачили, як лебідь помира / І пісню прямо з серця вириває?*» [Дебют, с. 18], «*Дядько сивим у мене / стає на очах. / І гукають з туману / ключі журавлині*» [Обличчям

до багаття, с. 31], «Там нам уже не треба слів. / Лиш я дивлюсь, як промінь тане, / де пара пізніх журавлів, / де рук твоїх жіночий танець» [Обличчям до багаття, с. 39], «І пожовклий листок / закружляє, немов ненароком / враз мелодію звичну забув / молодесенький жайвір» [Обличчям до багаття, с. 36], «Зозуля заїкнеться, збившись з ліку / чужих років, і radoцив, і бід...» [Яв, с. 123].

Мовний образ солов'я зазвичай постає символом щастя: «а вранці – райдужно роса іскриться / й ніколи не змовкають солов'ї» [Земні турботи, с. 34]. У поезії про сліпого хлопця, який справляв весілля, солов'ї втратили здатність співати – тим самим передано журбу матері хлопця: «Вишивала рушник – / Солов'ями, а ті не співали» [Дебют, с. 6]. У вірші про жар-птицю автор протиставляє співам заморських птахів спів простого українського півня, адже рідне – завжди краще: «Куди отим усім заморським птахам. / Півні співають. Чуєте? Півні» [Земні турботи, с. 32].

Серед назв рослин в ідіостилі В. С. Бойка домінують такі: калина, сонях, тополя, чорнобривці, вишні, верби, барвінок, сон-трава, фіалка, петрів батіг, любисток, рута-м'ята: «Тому я тягнусь, тягнусь, наче сонях, / До вас усіх душею і лицем» [Дебют, с. 3], «Там калина горить поміж літа й зими» [Обличчям до багаття, с. 24], «Приїду поспівати про тополі, / про те, як сина не взяла орда» [Обличчям до багаття, с. 35], «Соняхи порушують кордон, / битий шлях із них сміється щиро... / Опадають яблука в саду, / Соняхи до сонця хилять лица» [Петрові батоги, с. 67], «Барвінок, сон-трава, фіалок погляд / уздовж стежини, що її топтали» [Петрові батоги, с. 67], «Стрілки відведено в бік чорнобривців, / літа у бік зеленого шуму» [Назовсім, с. 10].

Менше представлені мікроконтексти зі згадкою про комах: хрущів, бджіл: «Хрущів нема, та вишень цілих дві» [Петрові батоги, с. 63], «Вишеньки побілено, / які хрущам давно згубили лік» [Назовсім, с. 184].

Такі символи, з одного боку, дозволяють концептуалізувати Україну, виражають національний дух, постають номінантами, що у своїй смисловій площині характеризуються наявністю етнологічної інформації. Автор нерідко персоніфікує об'єкти природи, використовує епітети та метафори задля увиразнення свого ставлення.

Концепт **УКРАЇНА** може бути вербалізований завдяки називанню слов'янських божеств: «Туди, де Березині голос / І Кожум'яка шкури мне, / а скотій бог на ймення Волос / не знає, що нема мене» [Яв, с. 61]. У цих рядках прислівник туди виступає своєрідним заміном слова Україна,

але завдяки уточнювальним конструкціям, стає цілком зрозуміло, про яку країну йдеться. Такі інтенції покладено в основу мікроконтекстів, де містяться алюзії на відомі твори української літератури, що вже стали класикою, зокрема, автор згадує «Кайдашеву сім'ю» І. С. Нечуя-Левицького, народні казки про Івасика-Телесика та Котигорошка: «Мов рукавичка, / в сутінках душа, / Спішить іздалеку чиясь невтайна. / А понад нею груша Кайдаша / горить вогнем. / Чи все-таки світає?» [Яв, с. 86], «Полити б квіти. За вікном гука хтось маму. / Телесик, мабуть» [Яв, с. 115]. Котигорошком називає хлопця, який хоче гратися з іншими, однак його не беруть: «Він аж до вечора сам собі Котигорошко, / бо в партизани беруть лише довготелесих» [Битий шлях, с. 12]. Саме онім Котигорошко дозволяє концептуалізувати ліричного героя як вихідця з українських земель, адже «Котигорошко» – головний герой однойменної народної казки.

Концепт **УКРАЇНА** також актуалізується шляхом використання номенів, що позначають символи держави: «На Ленінському проспекті знамена синьо-жовті» [Назовсім, с. 72], «Співали “Ще не вмерла...” – як уперше» [На белебні, с. 242], «А синьо-жовтий майорить отам, де камінь» [Назовсім, с. 79].

Україна – рідний край, Слобожанщина. Одним з основних центрів, які впливають на формування ментальності, є усвідомлення концепту **УКРАЇНА** як рідного краю.

Зазвичай В. С. Бойко використовує відомі харків'янам оніми для передачі художньо-смислового наповнення **Україна – рідний край**: «“Дзеркальний Струмінь”, молодята в чорно-білім» [Петрові батоги, с. 14], «Діснейленд на Олексіївці, / мов у штатівських містах» [Петрові батоги, с. 26], «Полтавським шляхом, все сподіваюсь, хтось, може, верне» [На белебні, с. 14], «Мене бентежив купол шапіто / на повосеннім харківським Благбазі» [Битий шлях, с. 8], «Північний термінал Південного вокзалу, / а мальви не впізнав» [Петрові батоги, с. 28], «Вже вересень давно, / А тут – цвітуть кульбаби / на вулиці Клочківській / в зеленій ще траві» [Обличчям до багаття, с. 33], «У яру у Саржинім» [Петрові батоги, с. 163]. Завдяки таким онімам місто стає одразу впізнаним.

Говорячи про рідну Харківщину, майстер слова використовує прикметник **слобожанський**: «Дитяча мова – суржик слобожанський, / легка, мов подих, і глевка, мов хліб» [Суголосся, с. 28]. У цих рядках зацентровано увагу на кількох мотивах. По-перше, йдеться про мотив дитин-

ства, що виражено епітетом *дитяча*, а по-друге, сполучникові порівняння з подихом і хлібом також налаштовують на позитивне сприйняття Слобожанщини. Утверджується патріотичний мотив – без рідного краю, як без повітря й хліба, жити неможливо.

Зовсім інші інтенції простежуються в таких рядках: «*Слобожанська моя чужина – / кінь троянський, приватний давно вже*» [Суголосо, с. 23], де митець застосовує оксиморон стосовно Слобожанщини, поєднуючи в одному контексті присвійний займенник *моя*, епітет *слобожанська* та слово *чужина*. Автор намагається пробудити національну самосвідомість, удаючись до такої не зовсім традиційної бінарної опозиції *свій – чужий*. Цю ж семантичну опозицію можна побачити в мікроконтексті: «*А білий світ – не чужина / він просто зветься рідним краєм*» [На белебні, с. 243]. При цьому письменник розповсюджує почуття рідного краю на весь світ, формуючи уявлення про людину-космополіта.

Нерідко для увиразнення почуттів до рідного краю В. С. Бойко використовує суфікси, що додають семантику меліоративності: «*І світиться річечка Лопань. / І мама гойдає мене*» [Яв, с. 13], «*А річечка Лопань – не згірш ніж престольна Почайна*» [На белебні, с. 40].

До приядрової зони зараховуємо наступні художньо-семантичні наповнення.

Україна – сакральна сила. До усталених можна зарахувати художньо-семантичне наповнення *Україна – сакральна сила*. Це зумовлює використання меліоративних форм, а також сполучуваності з епітетом *свята*: «*землиці в жменю брали з України – не забувати б, що вона свята*» [Планида, с. 4]. Здатність традиційних символів калини й пісні лікувати (оскільки вони є традиційними символами України) зумовила виникнення такої метафори: «*Нас лікувала пісня і калина*» [Планида, с. 4]. Рідна земля також виступає своєрідним божеством, якому присягають на вірність. Таке смислове наповнення вербалізоване за допомогою персоніфікації, яка виражена дієсловом *клялись*: «*Землі сипнувши в чоботи, клялись ми / служить отій, на котрій стоїмо*» [Планида, с. 4].

Україна – жива істота. Досить часто різні реалії в поетичному мовомисленні можуть «оживлюватися». Україна у творчості В. С. Бойка також набуває художньо-семантичного наповнення *Україна – жива істота*. Такі інтенції забезпечуються кількома способами. По-перше, автор може вдаватися до використання звертань, коли Україна чи українські міста виступають прямим об'єктом

звертання: «*Харкове, вбити комусь закортіло / Хату Григорія Сквороди! / Чуєш? Хоч потім до діла й без діла / Не винувать Золотої Орди!..*» [Зазимки, с. 65].

Рядки «*А я Україну все ще гукаю, немов з пустелі, / де фараони не в пірамідах, а жаль, звичайно, / де вибирати завжди ми вміли найменше лихо*» [На белебні, с. 14] також уможливають сприйняття *України* як *живої істоти* завдяки дієслівній метафорі *гукую*. При цьому в мікроконтексті наявна аллюзія на біблійну історію про вихід євреїв із Єгипту.

Майстер слова актуалізує експресію дієслівних метафор: «*Великий Луге, може, ти живий / і дихати крізь очерети важко?*» [Яв, с. 140]. У цьому реченні автор використовує власну назву *Великий Луг* як синонім усієї Запорізької Січі, поет персоніфікує топонім за допомогою дієслівної метафори, а також епітета *живий*. Проте дихати Великому Лугу важко, адже історія України знала чимало чорних сторінок у боротьбі козаків з ворогами.

Зимовий пейзаж також створено за допомогою дієслівної метафори – Ворскла отримує здатність виконувати дії, притаманні людині: «*Під кригою не спить тихій Ворсклі. / І краде час її дзвінку снагу*» [Суголосо, с. 79]. Епітет *тиха* в наведеному уривку характеризує течію річки – вона є спокійною, з нешвидкою плинністю води. Річка може також мати ім'я: «*Цю річку звали Лопань од віків*» [На белебні, с. 121]. Епітет *безсмертний* також налаштовує на усвідомлення Благбазу як живої істоти: «*Я ж славити буду безсмертний Благбаз*» [Суголосо, с. 27].

До периферії зараховуємо такі художньо-семантичні наповнення.

Україна – історичне минуле. Наявність такого художньо-семантичного наповнення свідчить про значний історико-культурний вплив на мовомислення В. С. Бойка такого явища, як доба козаччини. Воно виникло й розвивалося на українських землях, боротьба козаків передусім була спрямована проти гніту й орієнтувалася на здобуття країною незалежності. Відповідно, для багатьох українців концепт *КОЗАК* постає тісно пов'язаним з концептом *УКРАЇНА*. У роботі І. В. Хоменської наголошено, що за доби «козаччини поняття «Україна» набуває нового відтінкового значення – «незалежна держава» – й асоціюється з поняттям волі, свободи, незалежності; онім заміняє всі синонімічні позначення козацької батьківщини («святоруський берег», «наша земля християнська», «руські краї», «мир хрещений» тощо)» [24; с. 6].

Творчість В. С. Бойка просякнута любов'ю до народу, національно-духовної спадщини. Майстер слова описує історичну перспективу з глибоким аналізом та ясною передбачливістю. У поезіях митця художньо-семантичне наповнення *Україна – історичне минуле* реалізоване здебільшого за допомогою використання топонімів та антропонімів, важливих для української історії, а також епітетів, що допомагають визначити події, про які йдеться: «*Так і жили. Вкраїну ворог края. / Що Брюховецький супроти Москви!*» [Планида, с. 10], «*А ти, моя зозуленько, не куй, / бо тіні мчать над половецьким полем. / Чиї вони – / пташині чи людські? / І що по них бринить – / шаблі чи дзвони?»* [Яв, с. 96], «*І що Володимир, / Спинившись на київській кручі, / упевнено й міцно / Тримає важкого хреста*» [Планида, с. 26], «*і батько «Березоля» – / всім зробить ласку більшовицький кат, / чия ж бо влада, то того і воля*» [Назовсім, с. 92], «*Там палить Київ Золота Орда*» [Яв, с. 111], «*Небесна сотня дивиться згори, / де вітерець майданом попіл горне*» [На белебні, с. 245].

Автор описує події різних століть: хрещення Київської Русі, боротьбу українських гетьманів із зовнішніми і внутрішніми ворогами, реалії часів Радянського Союзу, Революції Гідності тощо.

Україна – екологія. Безперечно, для будь-якої людини, яка народилася у ХХ столітті, важливими є проблеми екології, адже саме останні роки минулого століття позначені неоднозначністю: з одного боку, це доба великих наукових відкриттів, а з другого – епоха значних екологічних катастроф і війн. Тож В. С. Бойко теж не міг залишитися осторонь цих важливих проблем. Зокрема, такі інтенції можна відстежити в рядках: «*А там за чорнобривцями – Чорнобиль. / А там за солов'ями – Соловки*» [Планида, с. 5]. Тут привертає увагу звукопис – поет послуговується зближенням слів *чорнобривці – Чорнобиль, солов'ї – Соловки*. Автор свідомо апелює до традиційних українських символів, адже чорнобривці та солов'ї в українській лінгвокультурі посідають одне з чільних місць, уособлюючи родину, рідну оселю, рідний край. Своєрідними контекстуальними антонімами до цих слів виступають топоніми *Чорнобиль* та *Соловки*, що у своїй семантичній структурі містять пейоративний компонент, оскільки у мовній свідомості українців асоціюються з катастрофою та лихом.

У мікроконтексті: «*Може, останній тоді від розпуки / На Журавлівці помер журавель?»* [Зазимки, с. 65]. Письменник вдається до прийому паронімічної атракції, зближуючи назву однієї

з харківських річок та орнітоніма. При цьому слід зауважити, що журавель здавна вважався символом України, тож смерть цього птаха асоціюється з утратою національної ідентичності.

Таке ж смислове навантаження має орнітонім *солов'ї*, адже соловей також є одним з традиційних символів України: «*Кордон обкопано ровами... / А де чужі та де свої, / не знаємо ні ми із вами, / ні вже травневі солов'ї*» [На белебні, с. 247]. У цьому контексті йдеться про війну на Донбасі: людям важко зрозуміти, чому українці воюють, але автор, наголошуючи на безглуздісті протистояння, говорить не лише про людей, а вже й про солов'їв, підкреслюючи тим самим, що збройне протистояння не має ніякого сенсу.

Про драматичні події 2013-2014 рр. майстер слова пише так: «*Характерні риси нової ери – / у Веселій Лопані бетеери*» [На белебні, с. 247].

Автор переймається майбутнім як України, так й усієї планети. Майстер слова використовує риторичне питання, щоб передати свою тривогу: «*Що русичів давніх / итовхав у Дніпро Володимир, / Так знав же напевно, / яка візантійству ціна. / Стрибоги й ракети, / реактори і берегині – / хто нас берегтиме / й чи зможе від нас вберегти?»* [Планида, с. 26]. Поет замислюється над питанням, чи зможе людська цивілізація побороти жорстокість, прагнення до самозбагачення, байдужість.

Ідею українськості передано гідронімом *Дніпро*, антропонімом *Володимир*, теонімами *Стрибог*, *Берегиня*, оскільки Дніпро – головна ріка України, князь Володимир справив великий вплив на розвиток державності й суспільного життя; а Стрибог і Берегиня належать до пантеону важливих богів давніх українців. Нанизування слів *берегиня, берегтиме, вберегти* спрямоване на посилення почуття відповідальності кожної людини за майбутнє.

Про чорнобильську катастрофу згадано й у таких рядках: «*Чого очікувати ще – / єрусалімів з соловками, / де й Бог чи зна, як плаче камінь / під злим чорнобильським дощем*» [Суголосся, с. 14]. Поет використовує епітет *злий* щодо дощу, персоніфікуючи тим самим природне явище та надаючи йому більш емоційної виразності. «Олюднення» каменя, що досягається дієслівною метафорою, у якій камінь набуває можливість плакати, покликане ще більше загострити ситуацію, адже метафора *камені не плачуть* є традиційною як в українському, так і світовому мистецтві. Однак майстер слова зазначає, що трагедія в Чорнобилі, сумнозвісні події на Соловках, розп'яття Христа в Єрусалимі – усе це здатне розчулити навіть камінь.

Мрія про щасливе майбутнє для дітей здобуває вербалізацію у вірші: «Заснула моя донечка – / і їй напевно снилося, / що в небі зірка сходила, / а не **Полин-Звізда**» [Яв, с. 106]. Митець використовує алюзію на біблійне пророцтво з книги Об'явлення, згідно з яким на Землю впаде Зоря Полин і багато людей помре: «Третій ангел затрубив, і впала з неба велика зірка, що палала подібно до світильника, і впала на третю частину рік і на джерела вод. Ім'я цієї зірки “полин”; і третя частина вод стала, як полин, і багато з людей померло від вод, тому що вони стали гіркі» [2; с. 1384]. Полин – це символ гіркоти. Існує цікава інтерпретація пророцтва, що стосується України, адже *чорнобиль* – це різновид полину. Відповідно до такої теорії, катастрофа на ЧАЕС, що сталася 1986 року, символізує зорю Полин. Радіонукліди забруднили водні системи, тож частина води стала гіркою. В. С. Бойко використовує онім Полин-Звізда як синонім до Чорнобиля.

Традиційним символом України є лелека, однак епітет *чорнобильський* указує на екологічні проблеми: «*Час душам відтавляє і протирати очі – / чорнобильський лелека по сонцю б'є крилом*» [Петрові батоги, с. 150]. Автор наголошує, що не можна залишатися байдужим, не можна стояти осторонь, коли країна стикається з лихом. Цю ідею містять дієслова *відтавляє*, *протирати очі*. Метафора *лелека по сонцю б'є крилом* є складною для інтерпретації. Сонце здавна було символом істини, добра, це також джерело існування. Письменник підкреслює небезпеку для всього світу.

У поетичних рядках про річку Нетічу, що протікала в Харкові, а наразі є притокою ріки Харків, В. С. Бойко також говорить про проблеми екології. Русло Нетічі викладено бетонними плитами, а далі вона тече в підземному колекторі. Ці реалії майстер слова відображає за допомогою «оживлення» ріки, використовуючи епітети *закута*, *бунтівливий*: «*І закута в бетон / не покійна ще річка Нетеча / набирається сил / у своїх бунтівливих джерел*» [Суголосся, с. 31]. Епітет *не покійна* вказує на те, що річка й досі існує в Харкові. Застережливо звучить прислівник *ще*, ужитий у значенні ‘поки що’, тобто митець припускає, що ріка може зникнути пізніше.

Україна – утрата національної ідентичності. Проблема втрати національної самоідентифікації, національної самосвідомості, патріотизму постала перед Україною дуже гостро в останні десятиліття ХХ століття. Як зазначає С. Я. Єрмоленко, «поетичні тексти про Україну можна розглядати як вербалізацію наскрізної національної ідеї, утіленої в лексико-асоціатив-

ному полі “Україна”» [14; с. 20]. Актуалізована ця проблема і в мовосвіті В. С. Бойка: «*А до завтра далеченько, / та не близько вже й до себе. / В Лету канули Шевченка, / Шлють анафами Мазені*» [Назовсім, с. 41]. Автор використовує антоніми *далеко – близько* задля того, щоб увиразнити відстань між майбутнім і теперішнім, при чому до теперішнього також уже не близько. Люди втратили самих себе, усвідомлення себе як українців. Антропоніми *Шевченко* і *Мазена* виступають своєрідними виразниками ідеї українськості, символами України. Використання назви міфологічної ріки забуття, в яку люди кинули Шевченка, свідчить про втрату поваги до історичного минулого.

Повернення Золотої Орди – людей, які хочуть зруйнувати всі надбання українського народу, також усвідомлюється як велике лихо. В. С. Бойко зазначає, що співати про тополі – це одне, а робити щось для своєї держави – зовсім інше: «*Вертає Золота Орда, / а ви співайте про тополі, / поки вас цар новий продасть / або покине в Дикім Полі*» [Суголосся, с. 14].

На прийомі паронімічної атракції побудовано такий вислів: «*Не до Лугу ножам / слобожанського краю, / недолуга межа / недолугого раю*» [Суголосся, с. 13]. Тут наявне непряме зіставлення Слобожанщини з раєм, однак епітет *недолугий* налаштовує реципієнта на негативне сприйняття. Схожі смислові конотації простежуються в контексті, де Україну символізує калина: «*Приватизовано й калину – / її Ротару доспіва*» [Назовсім, с. 69]. Метафоричний образ, утворений дієсловом *приватизовано*, експлікує перехід калини – традиційного символу України – з державної власності в особисту, відповідно, автор намагається показати, що українці втрачають відчуття спільноти, єдиної нації, прагнучи привласнити все. І далі автор продовжує: «*Ви прагнули спасіння, а маєте безхаття. / В землі обітованій? Та ні, в землі своїй*» [Назовсім, с. 72]. Люди стали чужинцями, безхатченками на рідній землі.

Автор обігрує відому сентенцію, про хату скраю, проте заміняє слово *хата* на *державна*, однак така трансформація не заважає реципієнтові збагнути, що йдеться про Україну: «*Однаково вже: гетьман, цар чи дуче... / І жаль того, чия держава скраю. / Собак і даху жаль. Державу – дужче*» [Назовсім, с. 79]. Поет говорить, що йому шкода країну найбільше.

Україна – свобода, воля. Зазвичай ідея свободи передається за допомогою слова *слобода*. Слободою називали поселення, жителі яких не повинні були платити податки чи феодалні повинності: «*Там Дике поле, Дике поле, Дике... /*

Ідесь гніздом чайним – слобода» [Суголося, с. 9]. Диким полем називали малозаселену степову місцевість Приазов'я та Причорномор'я між Дністром на заході й Доном на сході. Дике поле також викликає асоціації з волею, адже саме туди тікали козаки: «*Коли здійсниться нагла втеча / задля свобод зі слободи, / душа забута, мов Нетеча, / в джерел благатиме води»* [Яв, с. 121].

Висновки. Концепт **УКРАЇНА** вербалізується в поетичному мовомисленні В. С. Бойка досить широко й різноманітно. Передусім автор не забуває про узуальні смисли, моделюючи розуміння **України** як **рідної країни**. У мові такі інтенції забезпечуються використанням ключового слова-імені концепту, а також низкою онімів назв птахів, квітів, комах, що є традиційними символами України. Важливим складником цього концепту для майстра слова є Харківщина, адже саме тут народився поет. Для людини, яка живе в певній місцевості, ця місцина й здається всім Усесвітом, тож цілком зрозумілим видається виникнення художньо-семантичного наповнення **Україна – рідний край**. Автор привертає увагу до таких важливих проблем сьогодення, як втрата

патріотизму, проблеми збереження навколишнього середовища, що зумовлює виникнення таких художньо-семантичних наповнень, як **Україна – утрата національної ідентичності** та **Україна – екологія**. Традиційним є розуміння рідної землі як цілющої сили, найвищої святині. Таку інтерпретацію покладено в основу смислу **Україна – сакральна сила**. Персоніфікація рідної країни зумовлює розуміння **України** як **живої істоти**, а поетова залюбленість в історію спричиняє функціонування семантичного наповнення **Україна – історичне минуле**.

Усі художньо-сміслові наповнення свідчать про Україну як про велику цінність для В. С. Бойка. Для нього – це рідний куточок, це святиня, це історія, свобода, воля – усі ті компоненти, без яких існування людини не є можливим. Навіть, здавалося б, на перший погляд негативний смисл **утрата національної ідентичності**, несе в собі біль за майбутнє держави – майстер слова закликає кожного не бути байдужим і зробити все можливе, щоб у реальному житті ми залишалися патріотами й національно свідомими громадянами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В. С. *Пролог*. Поезії. Харків : Прапор, 1976. 23 с.
2. Бойко В. С. *Земні турботи*: Поезії. Харків : Прапор, 1978. 39 с.
3. Бойко В. С. *Обличчям до багаття*: Поезії. Харків : Прапор, 1984. 47 с.
4. Бойко В. С. *Битий шлях*: Поезії. Київ: Молодь, 1989. 104 с.
5. Бойко В. С. *Зазимки*: Вірші. Харків : Прапор, 1990. 78 с.
6. Бойко В. С. *Планида* (Книга віршів). Харків : МП «Видавець», 1994. 147 с.
7. Бойко В. С. *Яв*: Поезії. Харків : Майдан, 2001. 156 с.
8. Бойко В. С. *Суголося*: Вірші. Харків : Майдан, 2006. 180 с.
9. Бойко В. С. *Петрові батоги*: Поезії. Харків : Майдан, 2013. 172 с.
10. Бойко В. С. *Назовсім*: Вірші. Харків : Майдан, 2016. 236 с.
11. Бойко В. С. *На белебні*: Вірші. Харків : Майдан, 2016. 306 с.
12. Бойко В. С. *Забілили сніги*: Вірші. Харків : Майдан, 2019. 258 с.
13. Вусик О. С. Словник українських синонімів [за заг. ред. А. М. Поповського]. Дніпропетровськ : Січ, 2000. 424 с.
14. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. 352 с.
15. Мороз О. А. Концепт «Україна» як компонент мовної картини світу українця. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2010. № 2 (4). С. 150–157 (Серія : Філологія).
16. Мудраченко Т. Б. Акуталізація концепту УКРАЇНА в англійському газетному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2013. 23 с.
17. Павлушенко О. А. Концепт «Україна» в індивідуально-авторських картинах світу Т. Шевченка й В. Стуса. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66), лютий. С. 451–455.
18. Перерва А. А. Бойко Віктор Степанович : [біогр. довідка]. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2004. Т. 3. С. 187.
19. Пономаренко Т. В. Динаміка топонімічного концепту УКРАЇНА (за лексикографічними джерелами та результатами експериментальних досліджень). *Вісник ОНУ*. 2017. Т. 22, вип. 2 (16). С. 100–104.
20. Потапенко О. І., Кузьменко В. І. Шкільний словник з українознавства. Київ : Укр. письменник, 1995. 291 с.
21. Прищепя О. П. Особливості вербалізації концепту УКРАЇНА в мовомисленні сучасної української молоді. О. П. Прищепя, А. А. Плечко, О. В. Свисюк. *Наук. вісник НУБіП України*. 2018. Вип. 292. С. 109–116.
22. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття : семантико-функціональний аспект : [монографія]; упоряд. В. І. Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Михно. Київ : Рідна мова, 2009. 243 с.

23. Скрябіна Т. О. До питання про типологію цінностей. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. Вип. 4. С. 119–126.

24. Хоменська І. В. Вербалізація концепту Україна в українському художньому дискурсі : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. І. В. Хоменська. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.

УДК 811.111:81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.12>

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕМОЦІЙНОЇ ПАМ'ЯТІ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

PHRASEOLOGISM AS AN ELEMENT OF EMOTIONAL MEMORY IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD OF UKRAINIANS

Шевченко Т.В.,

orcid.org/0000-0002-8463-4195

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Статтю присвячено дослідженню структурних та функційних особливостей фразеологічних одиниць, що використовуються в українському мовленні на позначення психічних станів людини. Акцентовано увагу на відображенні картини світу та мовної картини світу у фразеологічному складі мови, який яскраво вербалізує національну культуру, ментальність та традиції українського народу. У дослідженні розглянуто лінгвістичні особливості вираження емоційного стану людини засобами фразеології та розкрито зображально-виражальні засоби фразеологізмів. Проведено комплексне вивчення фразеологічних одиниць на позначення психоемоційного стану людини, досліджено їх структурний та експресивний потенціал, виокремлено основні семантичні групи цих фразеологічних одиниць. Надано опис ролі фразеологічних одиниць у процесі репрезентації мовної особистості автора художнього тексту, а також їх використання письменником з метою досягнення максимального прагматичного ефекту.

Особливу увагу приділено важливій ролі фразеологізмів під час відтворення психоемоційного стану людини. З цим пов'язуємо потребу у продукуванні і вживанні фразеологічних одиниць задля вербалізації емоцій, які є когнітивними моделями душевного стану. Зауважено, що сфера фразеології має набагато ширші можливості для формування експресивних емоційно-оцінних конотацій, ніж сфера лексики. У статті доведено, що особливе значення мають семантично опорні слова у структурі фразеологічних одиниць, які тематично оздоблюють та моделюють образність, дають нову інформацію і уточнюють відтінки значення. До таких компонентів в структурі української мови залучено тематичні розряди: соматизми, найменування емоцій, використання артефактів побуту та довкілля. Для першої групи фразеологізмів символічно і концептуально мотивованими є компоненти **душа, дух, серце, кров, боки, волосся, очі, голова, зуби, шкіра, ноги, рот, руки, вуха** тощо. Для другої – компоненти **нерви та сльози**. Констатуємо, що концепти емоцій поділяються за модальністю на позитивні та негативні. Результати проведеного дослідження уможливають висновувати, що матеріальна картина світу українців зафіксована в стереотипах і вербалізована в фразеологізмах.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічні одиниці, фразеологічна картина світу, експресивний потенціал, емоційний концепт.

The article is devoted to the study of the structural and functional features of phraseological units used in Ukrainian speech to indicate the mental states of a person. Attention is focused on the reflection of the world picture and the language picture of the world in the phraseological composition of the language, which vividly verbalizes the national culture, mentality and traditions of the Ukrainian people. The research examines the linguistic features of expressing a person's emotional state by means of phraseology and reveals the figurative and expressive means of phraseology. A comprehensive study of phraseological units used to indicate the psycho-emotional state of a person was conducted, their structural and expressive potential was investigated, and the main semantic groups of these phraseological units were identified. A description of the role of phraseological units in the process of representing the linguistic personality of the author of a literary text is provided, as well as their use by the writer in order to achieve the maximum pragmatic effect.

Special attention is paid to the important role of phraseological units in determining the psycho-emotional state of a person. We associate this with the need to produce and use phraseological units for the verbalization of emotions, which are cognitive models of the state of mind. It is noted that the field of phraseology has much wider opportunities for the formation of expressive emotional and evaluative connotations than the field of vocabulary. The article proves that semantically supporting words in the structure of phraseological units, which thematically decorate and model imagery, provide new information and specify nuances of meaning, are of particular importance. Such components in the structure of the Ukrainian language include thematic categories: somatisms, naming emotions, use of artifacts of everyday life and